TARİHÎ VE SOSYOLOJİK AÇIDAN OSMANLI BEYLİĞİ

Mehmet Öz

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Anadolu'da beyliklerin kuruluş sürecini anlamak için, bir zamanlar merhum Fuad Köprülü'nün belirttiği gibi, 13-14. Yüzyıllarda Anadolu'nun siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelerini ilmî bir şekilde tahlil etmeliyiz. Tabiatıyla bunu daha geriye götürmemiz mümkündür, yani, meseleyi, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşması süreci çerçevesinde de düşünebiliriz; ancak, beyliklerin kuruluşunda birinci dereceden etkili âmilleri ararken 13. Yüzyılda Anadolu'ya bakmamız gerekir.

Bu bağlamda Moğol istilası, Anadolu Selçuklu Devleti'nin tedricen Moğol-İlhanlı denetimine girişi ve merkezî otoritesinin zayıflaması, bu süreçte vuku bulan göçler, merkezî otoritenin zayıflamasına paralel olarak Beyliklerin teşekkülü, Bizans'ın uç boylarındaki kontrolünün zayıflaması, İlhanlılarla rekabet halindeki Altın Ordu ve Memluk devletleri vb. etkenleri anmamız gerekir.

Osmanlı Beyliği de, burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz bu tarihî vasatta ortaya çıktı. Meseleye Osmanlılar gibi uç beylikleri açısından bakarken şu hususun altını çizmemiz lazım: Özellikle uç beylikleri Bizans topraklarına yönelik akınlarını daha ziyade Moğol tehdidinden veya kontrolünden uzak olduklarını düşündükleri zamanlarda gerçekleştiriyorlardı. Osmanlı Beyliğinin bağımsızlığını ilan ettiği tarih olarak Tevârih-i Âl-i Osman'larda geçen 1299 yılı da Anadolu'da bu bağlamda önemli gelişmelerin olduğu bir zamandır(Gerçekte Osmanlıların bu tarihte bağımsız oldukları tarihî gerçeklerle pek bağdaşmaz, sadece sembolik bir anlam taşır). Ancak 1298-1301 arasında Anadolu'da önemli gelişmeler olduğunu ve bunların Osmanlıları da etkilediğini belirtmeliyiz. 1298'de Anadolu'ya atanan Moğol komutanı Bayancar, III. Alaaddin Keykubad'ı Selçuklu tahtına çıkarır; aynı dönemde Anadolu'daki Moğol komutanlarından Sülemiş, Türkmenlerin desteğiyle isyan eder ve Bayancar'ı öldürür. Mamafih daha sonra kendisi de idam edilecektir(1301).

Bu kısa girişten sonra asıl konumuza gelelim. Tarih sahnesine bir uç beyliği olarak çıkan Osmanlıların kuruluş süreci, konuya ilişkin kaynakların yetersizliği veya bu kaynaklar arasındaki

bazı çelişkili ifadeler yüzünden farklı yorumlara sebebiyet vermiştir.[1] Bu farklılıklar daha çok "kurucu çekirdek"in mahiyeti üzerinde yoğunlaşmış olup Beyliği kuranların veya kuruluşta en önemli rolü oynayanların kabilevî bir topluluk mu, gaziler mi yoksa başka gruplar mı oldukları tartışılmıştır. Bu bağlamda, Osman Bey ve atalarının, ülkemizde genel kabul gören tezde olduğu gibi Kayı boyundan gelip gelmedikleri de tartışma konusudur.[2]

Bilindiği gibi Osmanlıların Kayı boyundan geldiklerini ifade eden eserler 15. yüzyılda ve özellikle Fetret devri sonrasında kaleme alınmış olup Osmanlıların hanlık iddia edebilecek bir şecereye sahip bulunmadığını ileri süren Timurlulara karşı Orta Asya Türk-Moğol geleneklerine uygun bir meşruiyet zemini yaratma çabasının ürünü olarak yorumlanmışlardır.[3] II. Murad döneminde kuvvetle önem verilen Kayı Boyu bağlantısına rağmen 15. yüzyılın ikinci yarısında yazılan kroniklerin bir kısmında ((Yazıcıoğlu, Ruhî, İdris-i Bitlisî vb.) Osmanlılar Kayı ve babası Gün Han yoluyla Oğuz Kağan'a bağlanırken diğer bir kısım kronikte (Aşıkpaşazade, Oruç, Şükrullah vb.) Kayı ve Gün Han'dan bahsedilmeyişi ve Osmanlıların atalarının Gök Han yoluyla Oğuz Kağan'a bağlanması da Kayı boyuyla Osmanlı ilgisini reddedenlerin dikkati çektikleri hususlar arasındadır.[4]

Köken meselesi dışında çekirdek beyliğin niteliği hususunda iki ana görüş dikkati çeker: gazi ve kabile tezleri. P. Wittek'in ortaya attığı ve genel kabul gören görüşe göre Osmanlı Beyliği bir gazi beyliği olarak kurulup gelişmiştir. Köprülü ise gazilerle birlikte Beyliği oluşturan diğer sosyal-siyasî gruplara da dikkat çeker. Wittek'in gaza tezinin dayandığı temellerin çürük olduğunu, bunların daha sonraki dönemin ideolojisinin geçmişe yansıtılmasından başka bir anlam taşımadığını ileri süren Lindner ise Osmanlı Beyliğinin kabilevî bir çekirdekten geliştiğini, ancak sınırlar genişledikçe yerleşik toplum ve devletin gerektirdiği yapılara ihtiyaç duyulduğundan kabilevî unsurların giderek arka plana atıldığını ve sonuç olarak Osmanlıların giderek köken olarak mensup bulunduklara kabilevî gruplara yabancılaştıkları tezini savunur.[5] Lindner, kabilenin yapısında kandaşlıktan ziyade ortak çıkarın hakim rol oynadığını, kabile büyüdükçe kabile birliğini bütün kabile halkının kolayca anlayabileceği bir biçimde meşrulaştırma ve açıklama ihtiyacının da arttığını; bunun da kandaşlık deyimiyle karşılandığını, yani ortak soy fikrinin sanal bir nitelik taşıdığını belirtir.[6] Gerçekte onları birbirine bağlayan kabile reisidir. Esasen Lindner'in tezi, yüzyıl başlarında Osmanlıların göçebe Türklerle yerli Hıristiyanların karışımından oluşmuş yeni bir ırk olduklarını savunan ve dolayısıyla bu beyliğin yükselişindeki yaratıcı unsurları gayrimüslimlerin bu bileşime yaptıkları katkıya bağlayan Gibbons'ın tezinin antropolojik bir kabile tanımından hareketle

yeniden ortaya atılması şeklinde de değerlendirilebilir. Onun kabile tanımının, tenkitlere uğramış bir yaklaşıma dayandığını da belirtmeliyiz. Ne olursa olsun, Osmanlıların en azından Orhan Bey zamanından başlayarak yerleşik bir toplum yapısının özelliklerine uygun bir siyasi-idari kurumlaşma sürecine girdikleri muhakkaktır.

Fuad Köprülü'den başlayarak ve büyük ölçüde onun etkisinin altında, Türk tarihçileri Osmanlı Beyliğinin tarihini Moğol istilası sonrasında Anadolu'nun içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde anlayıp değerlendirme eğilimindedirler. Buna karşılık, gerek Gibbons ve Lindner'in tezleri ve gerekse bizde bir zamanlar Mustafa Akdağ'ın ortaya attığı Marmara Ekonomik Ünitesi kavramı, bu genel çerçevede daha özel bir alanın, yani beyliğin ortaya çıktığı Bitinya yöresinin şartlarına dikkati çeker. Söğüt ve çevresindeki yarı-göçebe topluluğun çevredeki yerleşik gayrimüslimlerle doğal olarak bir işbirliği içinde bulundukları, Osmanlı kroniklerinin diliyle onlarla müdara ettikleri tespitinden hareket eden Akdağ ise Bizans İmparatorluğunun 13. Yüzyıldaki ekonomik sıkıntıları yüzünden Marmara bölgesi civarında kentli Hıristiyanlarla yaylacı Türkmenler arasında kaçınılmaz bir işbirliğinin doğduğu ve 14. Yüzyıl başlarından itibaren bu işbirliğinin somutlaşmış biçimi olan Marmara İktisadi Ünitesinin öneminin arttığını ileri sürer.[7]

Son zamanlarda ise İngiltereli Osmanlı tarihçisi Colin Heywood, kuruluş döneminin Karadeniz çevresi bağlamında yani daha geniş bir coğrafî perspektifte değerlendirilmesinin hem Karasi hem de Osmanlı Beyliğinin kuruluş yıllarını aydınlatmada daha elverişli olduğunu ileri sürmüştür. Her ne kadar onun tezi Osman Bey'in Altınordu sahasında meydana gelen karışıklıklardan sonra Bitinya yöresine göç etmiş bulunan bir topluluğa mensup bir önder (ataman unvanlı ama adı belirsiz bir kişi) olduğunu ve burada İslamlaştığını ima ederse de, Osmanlı Beyliğinin ortaya çıkış sürecinde Anadolu'yu da içine alan sahada Altın-ordu ve İlhanlı devletleri arasındaki rekabetin önemli bir etken olduğu gerçeğinden hareketle meseleye daha geniş bir perspektiften bakılması yönündeki kanaatine katılmamak mümkün değildir.[8]

Tarihî açıdan bakıldığında Osmanlı Beyliğinin kendisini tarih sahnesinde hissettirmesi 1301/2 Bafeus/Koyunhisarı savaşı ile başlamıştır. Beyliğin kuruluşu için verilen 1299 veya 1300 tarihinin sembolik bir anlam taşımakla birlikte tarihî gerçeklerle pek örtüşmediği, esasen beyliğin şu veya bu tarihte kurulmasından ziyade bir süreç içerisinde ortaya çıktığından bahsetmenin daha uygun olacağı anlaşılmaktadır. Osmanlı Beylerinin bağımsızlık kazanması açısından bakıldığında kroniklerde verilen 1299-1300 tarihinin o zamanki İlhanlı egemenliği dikkate

alındığında gerçekçi olmadığı, bağımsızlığın belki Orhan Bey döneminde, Timurtaş'ın Anadolu'yu terkiyle ve kesin olarak da 1335'de İlhanlı devletinin çöküşüyle gerçekleştiği söylenebilir. Osman, Orhan ve Murad Beyler gibi ilk hükümdarların akıllı, dirayetli ve planlı hareketleri, 14. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde devletleşme sürecini gerçekleştiren ve aynı yüzyılın son çeyreğinde de akim kalmış bir Anadolu-Rumeli İmparatorluğu girişimini doğuran bir siyasi oluşumu ortaya çıkarmıştı.

Peki, bu beyliğin toplumsal yapısı hakkında neler söyleyebiliriz? Osman Bey'in kimliği hakkında, aykırı bazı kayıtlara rağmen, erken dönemi anlatan kronikler onun konar-göçer bir grubun önderi olduğu hususunda hemfikirdir. Mesela Aşıkpaşazade, Osman Gazi yaylaya ve kışlaya gitttiğinde İnegöl'de Aya Nikola adlı bir kafirin göçünü taciz ettiğini, bu kişiyi Bilecik tekfuruna şikayet eden Osman Gazi'nin yaylaya gittiğinde emanetlerini ona bırakmayı teklif ettiğini, tekfurun da bunu kabul ettiğini yazar.[9] Mensup olduğu kabile hakkındaki hikâyelerin meşruiyet kaygısıyla sonradan uydurulduğu kabul edilse bile, Osman Bey ve ondan önce de Ertuğrul Bey'in konar-göçer bir hayat tarzı süren bir topluluğun başında olduklarını gösteren yukarıda anlatılana benzer pek çok hikâyenin tamamen hayal mahsulü olduğunu ileri sürmek için hiçbir sağlam gerekçe gösterilemez. Öte yandan, Beyliğin kuruluş aşamasında dahi kabile karakteri taşımadığını ileri süren Fuad Köprülü'nün görüşünü kabul etsek de bu beylikteki toplumsal yapıda konar-göçerliğin mevcut olmadığı anlamına gelmez.

Yine Aşıkpaşazade'nin andığı ve Köprülü tarafından tahlil edilen dört zümrenin de kuruluş devri beyliğin toplumsal yapısında önemli unsurlar olduğu kanaati yaygındır: Ve hem bu Rûmda dört tayfa vardur kim müsafirler içinde anılur: **Biri Gâziyân-ı Rûm, biri Ahıyan-ı Rûm ve biri Abdalaân-ı Rûm ve biri Bacıyân-ı Rûm**. İmdi Hacı Bektaş Sultan bunlarun içinden Bacıyan-ı Rumu ihtiyar etdi kim o Hatun Anadır. Anı kız edindi." (s. 238-39). Bu gruplar Hacı Bektaş'ın Osmanoğulları ile hiçbir münasebetinin bulunmadığı ve Yeniçerilerin başındaki başlığın Bektaşilere ait olmadığını anlatılırken zikredilir. Gazilere, dervişlere ve ahilere büyük önem veren ve kendisi de gazi-derviş çevrelerine mensup olan Aşıkpaşazade'nin bu grupların toplumsal yapıdaki önemini vurgulamasını olağan karşılamak gerekir.

Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu adlı eserinde Sencer Divitçioğlu'nun da belirttiği gibi[10], Tevârih-i âl-i Osman adlı kroniklere bakıldığında sadece bu zümrelere mensup kişilerden değil, bey ailesi, alpler, Türkmen beyleri, göçer-evliler, yerleşik Rumlar gibi zümrelerin de erken dönem beyliğinin toplumsal dokusunda etkin bir rol oynadığı ortaya çıkar. Bunlara belki Tursun

Fakih'in temsil ettiği bir fakihler, yani erken beylik döneminin din bilginleri zümresini de katabiliriz.

Erken dönem Osmanlı toplumunun oluşumunda kandaşlığın değil siyasi ilişkilerin rol oynadığı da açıktır. Osmanlıların Oğuz(Türkmen) boylarından gelmeleri, rivayetlerde Osman Bey'in emrindeki topluluğun yayla-kışla arasında gelip gittiğinin belirtilmesi ve göçer-evlilerin beylik toplumunda önemli bir unsur oluşu büyük bir ihtimalle tarihi gerçekleri yansıtmaktadır; İbn Battuta'nın Osmanlı hükümdarının sarayda değil çadırda oturduğuna ve kadınlarının yabancıların karşısında peçesiz olarak çıktığına dair gözlemleri de bunu destekler; ancak yine de, ilk Osmanlı toplumunda kan bağı ikinci derecede etkili bir unsur gibi görünüyor. Osman Bey'in fethettiği toprakların bir kısmını arkadaşlarına, gazilerin ve alplerin ileri gelenlerine vermesi, Orhan zamanında belirgin bir şekilde idari makamlara iç kesimlerde yetişmiş kişilerin getirilmesi, daha önce de belirttiğimiz üzere erken dönemlerden başlayarak Osmanlı Beyliğinin yerleşik toplumlara has bir siyasal teşkilatlanmaya doğru yöneldiğini gösterir.

Orhan ve Murad Beyler dönemlerinde devletleşme, yerleşikleşme ve sınırların genişlemesi el ele gitmiş gibi görünmektedir. Mamafih devletin ve toplumun giderek yerleşik hayat tarzına uygun bir yapılanmaya girmesine rağmen, konar-göçerlik olgusu, yüzyıllarca Osmanlı toplumunun bir özelliği olmaya devam edecektir; haklarındaki yaygın olumsuz kanaatin tersine, konar-göçerlerin Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına önemli katkılarda bulunduğunu da eklemek gerekir.

Osmanlı Beyliğinin Kurumlaşması: Temel Özellikler

Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'de kurdukları düzen, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Bizans, Beylikler dönemlerinden/devletlerinden unsurlar tevarüs edilerek oluşturulmuş yeni bir sentezdir. Gerçekten de, meseleyi gerek siyasî-idarî kurumlar gerekse sosyal-ekonomik yapı seviyesinde ele aldığımızda, geçmiş tecrübelerin yanında mevcut uygulamaları da dikkate alan Osmanlıların bütün bu etkileri yeni bir senteze dönüştürme çabası içinde oldukları anlaşılır. Örnek vermek gerekirse, Osmanlı düzeninin iki temel kurumu olan kul ve timar sistemlerinin Osmanlı icadı olmayıp gelenekten devralındığı iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, her iki kurumda da Osmanlı-öncesi benzerlerine/öncüllerine nazaran farklılaşmalar gözlenebilmektedir. Mesela, aksine bazı iddialar varsa da, devşirme yöntemiyle kul sistemine adam kazandırmanın bir Osmanlı yeniliği olduğu genellikle kabul edilmektedir. Yine Osmanlı devlet düzeninde, kul

kökenli kişiler çok etkili mevkilere yükselseler de, Memluklarda olduğu gibi devlet başkanlığına gelmeyi hayal dahi edemezler veya Anadolu Selçuklularında olduğu gibi kendi kullarına sahip güçlü bir konumda bulunamazlardı. Öte yandan, klasik Osmanlı timarının, Selçuklu dönemi ikta sistemi ile karşılaştırıldığında, gerek dirliklerin yapısı gerekse dirlik sahiplerinin yetki ve etkileri bakımından merkeziyetçiliği ağır basan bir devlet yapısına daha uygun düştüğü kanaati genel olarak paylaşılmaktadır.

Kısacası Osmanlılar, geleneğe, örfe, yerleşik kanun ve uygulamalara (Osmanlı ifadesiyle kanun-ı kadim'e) saygı göstermiş, tedricî bir fetih ve yerleşme siyaseti, adalet, kamu düzeninin sağlanması vb. esasları dikkate alan bir yönetim anlayışı ve timar, kul-devşirme, vakıf vb. kurumlar ile bir dünya imparatorluğunun temellerini atmışlardır. Bunu yaparken geleneğe körü körüne bağlılıktan ziyade onun gücünden yararlanmayı esas alan bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Gerek ideolojik temeller gerekse kurumsal yapılar bakımından zamana göre gerekli değişiklik veya iyileştirmeleri yapmaktan geri kalmamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı ideolojisini ve kurumlarını donmuş veya kalıplaşmış varlıklar olarak görmek doğru değildir.

Sonuç

14. yüzyıl başlarında tarih sahnesinde kendini hissettiren Osmanlı Beyliği uç toplumunun meydana getirdiği siyasi teşekküllerden birisiydi. Uç toplumunda, savaşçılar (ki bunlar gaziler gibi dini bir saikle savaşanlar ile alpler gibi daha ziyade kahramanlık ve yağma için savaşanları içeriyordu), dervişler, göçer-evliler gibi göç hareketleri ve yeni fırsatların buralara ittiği veya çektiği zümrelerin yanında öteden beri buralarda meskun gayrimüslim köylü ve kentli halk da- giderek belki de azalan sayılarda- mevcuttu. Bu son zümrenin bir kısmının zamanla Müslümanlaştığı da gerçektir.

Bu mütevazı beylik Osman Bey/Gazi devrindeki Bafeus savaşı ve onu takip eden önemli bazı fetihlerle giderek genişledi ve önderlerinin yabancısı olmadığı yerleşik toplumun siyasi kurumlarını benimsemeye başladı. Bazı anekdotlar, bu kurumlaşma sürecinde, mesela Osman Gazi'yi okuma yazma bilmeyen, Pazar vergisinden habersiz bir kişi olarak yansıtır; ancak okuma-yazma bilmese de Osman Bey'in en azından bir uç beyliğini yönetecek donanıma sahip olduğu ve dirayeti ve ileri görüşlülüğü sayesinde ileride bir cihan imparatorluğuna dönüşecek bir oluşumun temellerini attığı açıktır. Burada, rüyası ile alakalı rivayetteki gibi Osman Bey'in amaçlı bir şekilde bir imparatorluk kurma ameliyesini başlattığını ileri sürmek istemiyoruz. Ancak onun ve haleflerinin son derecede hareketli ve geleceği belirsiz uç topraklarında kendi

egemenliklerini sürdürme ve arttırma yönünde bilinçli politikalar güttüklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

---

[1] Kuruluş meselesi hakkında Gibbons'tan başlayıp Köprülü ve Wittek'le devam eden ve 1980'lerde R. P. Lindner ile yeniden ateşlenen tartışmaların genel bir değerlendirmesi, Cemal Kafadar'ın, Türkçesi Yapı Kredi yayınları arasında çıkacak olan şu eserinde yapılmıştır: Between Two Worlds-The Emergence of the Ottoman State, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1995[Kısa bir tanıtımı için bkz. Mehmet Öz, "Bir Cihan İmparatorluğunun Doğuşu ve Gelişimi", Kebikeç, 4/7-8(1999), ss.13-16].

[2] Osmanlıların kökeni ile ilgili değişik rivayetler M. F. Köprülü tarafından tartışılmıştır; Köprülü, toponimik verilerin de yardımıyla Osmanlıların Kayı Boyuna mensubiyetinin uydurma olduğu tezini inandırıcı bulmaz: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri", Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul, 1981 içinde.

[3] Osmanlı Beyliğinin kurulduğu sırada Anadolu'da Türkmen aşiretlerinin oynadığı rolün farkında olan P. Wittek gibi tarihçiler bile Kayı Boyu hikayesinin bir meşruiyet arayışı sonucunda ortaya atılan uydurma bir hikaye olduğunu ileri sürmüşlerdir. Krş. P. Wittek, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, , çev. Güzin Yalter, Batı Dillerinde Osmanlı tarihleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971'in içinde.

[4] II. Murad devrinden önce yazılan ve Osmanlıları gaziler olarak niteleyen Ahmedî'nin Dastan ve Tevârih-i âl-i Osman adlı manzum eserinde onlarla beraber Oğuz ve Gök Alp'den pek çok kişinin bulunduğunun yazılması da ilginç bir husus olarak görülmelidir: Yay. Atsız, Osmanlı Tarihleri, İstanbul, 1949 içinde.

[5] R. P. Lindner, Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia, Bloomington, 1983. Gaza tezine karşı eleştiri yöneltenler arasında Lindner'in önemi alternatif bir açıklama getirmesinde aranmalıdır. Ancak, diğerleri gibi onun da gaza tezine yönelttiği tenkitler "gaza" kavramının yanlış, tarih-dışı ve kitabî bir tanımını esas almaktadır ve bu bakımdan Kafadar'ın yukarıda anılan eserinde haklı olarak eleştirilmiştir.

[6] "What was a Nomadic Tribe?", Comparative Studies in Society and History, 1982:689-711.

[7] "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişâfı devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", Belleten, 13 (1949), ss. 319-418.

[8] C. Heywood "Filling the Black Hole: The Emergence of the Bithynian Atamanates". Türkçesi Yeni Türkiye Dergisi tarafından hazırlanan Osmanlı Ansiklopedisinde yayınlanmaktadır.

[9] Osmanlı Tarihleri, yay. Atsız, İstanbul, 1949, s.94.

[10] Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 33-60.